

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Metallsökning inom uppdragsarkeologin: en angelägen diskussion

Fabech, Charlotte

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2012_203

Fornvännen;2012(107):3, s. 203-206

Ingår i: samlar.raa.se

Debatt

Metallsökning inom uppdragsarkeologin: en angelägen diskussion

För tretton år sedan skrev Jonas Paulsson (1999) om metallsökningens stora betydelse för förståelsen av järnålderns samhälle. Han skrev mot bakgrund av egna erfarenheter från Uppåkra. Under rubriken »Dumpad kunskap?» skrev Håkan Svensson och Bengt Söderberg tio år senare om metallsökning och uppdragsarkeologi (2009). Dessa goda synpunkter tycks inte ha fått allmänt genomslag vare sig i arkeologsamhället eller i länsstyrelsernas hantering av arkeologiska uppdrag, varför frågan bör tas upp på nytt.

Arbetar man med järnålderns arkeologi i Sydsvenske ligger jämförelser med förhållandena i Danmark nära till hands. Där finns sedan 1970-talet en omfattande erfarenhet av metallsökning. Den betraktas som det största metodologiska framsteget i järnåldersarkeologin sedan yttavbaning introducerades i Danmark på 1960-talet (t.ex. Henriksen 2000; 2006; Watt 2006). Längre an så vi att man i Sverige borde införa ett regelverk kring metallsökning liknande det i Danmark. Men professionaliseringen av uppdragsarkeologin och det antikvariska systemets struktur i Sverige gör att vi nu anser att man i stället måste ta fram en politik som är adekvat i förhållande till hur vi här i landet valt att organisera arkeologin med olika aktörer inom uppdragsverksamhet, museer, antikvarisk förvaltning och akademi.

Stora Hammar

Iakttagelser under arbetet med en rapport om arkeologiska undersökningar vid Stora Hammar i Skåne (Björhem et al. 2012) gör att vi nu finner det viktigt att fortsätta diskussionen om metallsökningens roll i uppdragsarkeologin.

Undersökningsområdet ligger ca 500 meter väster om Stora Hammars medeltida bytomt. Påträffade arkeologiska lämningar representerar en rörlig bebyggelse från perioden bronsålder till vikingatid. Huvudparten av de undersökta an-

läggningarna kan dateras till den yngre romerska järnåldern och folkvandringstiden, medan den yngre järnåldern främst representeras av föremål funna med metallsökare.

21 byggnader har daterats till den yngre romerska järnåldern. På 300-talet kan bebyggelsen uppfattas som en löst strukturerad by med minst fem gårdar. Från samma tid stammar en fibula samt ett husoffer bestående av en glasskärva nedlagd i en kopp.

Bebyggelsen levde kvar under folkvandringstiden med tolv huslämningar. Många folkvandringstida metallföremål som framkom vid metallsökning på stort område utanför utgrävningsytorna indikerar ytterligare bebyggelse. De konstaterade gårdslägena och spridningen av folkvandringstida metallföremål tyder på att en oregelbunden by legat i området. Platsen framstår även under denna period som en traditionell, välmående agrar bosättning.

En markant förändring i områdets bebyggelse ägde rum vid skiftet till vendeltiden. Denna period har bara en huslämning inom undersökningsområdet. Metallföremålen inskränker sig till två fragment av samma skivspanne. Detta är anmärkningsvärt jämfört med många av tidens andra platser där vendeltidsfynd är vanliga. Bebyggelsen får i stället sökas i det omgivande landskapet, förslagsvis i ett område med förhöjda fosfatvärden som på Arrhenius fosfatkarta fortsätter i riktning mot den historiska tidens bykärna. Fyndet av en vendeltida fågelfibula vid den medeltida bytomten stöder detta.

Endast två huslämningar kunde placeras i vikingatiden: ett litet långhus och ett grophus. Två härdar i en grupp med sådana har ¹⁴C-daterats till vikingatiden. De hade förmodligen koppling till bebyggelse i angränsande områden som indikeras av förhöjda fosfatvärden utanför undersökningsområdet.

Vikingatidsfynden består av minst sju föremål varav flera intressanta, t.ex. ett beslag/hänge format som ett manshuvud med hjälm, fragment av spännbucklor, ett treflikigt spänne, en liten bit förgyllt silver med 900-talsdekor och ett anglosaxiskt silvermynt.

Efter vikingatiden upphörde den fasta bebyggelsen inom de undersökta områdena. Sannolikt har bebyggelsen under loppet av vikingatiden flyttat närmare bytomten där kulturlager finns från åtminstone 1000-talet framåt.

En rad metallfynd från medeltiden och den tidiga historiska tiden motsvaras inte av daterade anläggningar. De består av söljor, spännen, klippbitar, bly- och bronssmältor, muskötkulor m.m. Fynden är för många för att ha hamnat inom området av tillfälligheter t.ex. som sopor vid gödsling. Kanske kan fynden indikera att en gård funnits på platsen, en ensamgård som försvunnit innan de första kartorna upprättades? Andra förslag är att fynden vittnar om en marknadsplats eller om Skytts härads tingsplats, men inga fynd är säkert samtida med en marknad som omtalas i skriftliga källor från 1100-talet.

Vilken bild ger anläggningar respektive föremål? Många anläggningar från den äldre järnåldern kan jämföras med få samtida metallfynd, medan få anläggningar från den yngre järnåldern och medeltiden däremot motsvaras av många metallfynd. Utan fynden från metallsökningen skulle den äldre järnålderns dominans vara ännu starkare. Är denna bild reell? Eller kan det tänkas att många av den yngre järnålderns husgrunder är bortplöjda eftersom de byggts ytligare – med grundare stolpar, på terrasserings, med syllkonstruktioner eller annat?

Föremål kontra anläggningar

Undersökningarna vid Stora Hammar visade för det första att metallfynden ligger i ploggången, endast undantagsvis i undersökta anläggningar. Detta är en allmän erfarenhet i Skåne (Svensson & Söderberg 2009, fig. 1) och Danmark (Henriksen 2000, s. 40). Från den äldre järnåldern finns många anläggningar men nästan inga samtida metallfynd. Från den yngre järnåldern finns mycket få anläggningar men relativt många samtida metallfynd. Den äldre järnålderns stora dominans över den yngre i antal byggnader speglas inte i

metallfyndens kvantitet och kvalitet. Denna kontrast är besvärande för den länge dominerande metoden att bana av matjorden utan egentlig undersökning. Undersöker man endast anläggningar får man inte en representativ bild av aktiviteterna på en plats.

I Sydsverige har man sedan 70-talet använt metoden att bana av till steril botten för att där undersöka de anläggningsspår som ännu fanns bevarade under ploggången. Resultatet är en övervikt av lämningar från den äldre järnåldern, vilket fått stora konsekvenser för våra tolkningar. En mindre lyckad bieffekt av denna strävan att nå ner till »riktig» arkeologi (Paulsson 1999) är att matjord med fynd från den yngre järnåldern och medeltiden sedan har använts i planteringar och villaträdgårdar där de kommer att kunna ge falska antikvariska indikationer.

Skall vi på säkrare grund kunna diskutera samhällsutveckling, landskapsutnyttjande och bebyggelsemönster under järnålderns olika perioder måste metallfynden finnas med som ett viktigt källmaterial och metallsökning därför vara en naturlig del av det arkeologiska fältarbetet: hela vägen från arkeologisk utredning över förundersökning till slutundersökning.

Erfarenheter från Danmark visar att metallfynd i ploggången ofta kan knytas till anläggningar under densamma. Trots mångårig plöjning flyttar sig föremålen inte så mycket. Man kan utifrån metallföremål i ploggången t.ex. fastställa funktionen hos ett rum i ett hus (Jensen 1987a; 1987b), identifiera ett hantverksområde på en storgård (Jørgensen 2000), lokalisera en nedgrävd solidusskatt *in situ* (Henriksen 2006) eller finna förbindelse mellan boplatser och gravplats (Jeppesen 2010).

Tilltagande metallsökning har redan medfört en markant kvalificering av vår kunskap om yngre järnåldern i Skåne. Men resultaten från olika platser kan vanligtvis inte jämföras med varandra utan stora reservationer för osäker representativitet. Metallsökningen har genomförts med olika metoder och olika intensitet på olika platser. Ofta har man inte sökt systematiskt från början till slut. Ibland har sökning bara skett under en begränsad tid i ett skede av undersökningen och ibland bara på en begränsad yta.

Metallföremål är fornlämningar

Metallfynd i ploggången är inte kontextlösa lösfynd. De har inte ett mindre, men ett annorlunda, bevisvärde än anläggningar. Anläggningar betraktas som fasta fornlämningar och metallfynden i ploggången borde ses som *lösa* fornlämningar. Dessa har ett ofta stort bevisvärde, att jämföra med ett lika ofta svagt bevisvärde hos otaliga odaterade anläggningar. Givetvis är bevisvärdet större när metallfynd påträffas *in situ* i kulturlager och därvid ännu är en del av en fast fornlämnings kontext. Men metallfynden skall inte uppfattas som lösfynd, utan som ett källmaterial likvärdigt med anläggningarna. De är lösa fornlämningar (jfr Paulsson 1999).

Riktlinjer lika för alla

Klara riktlinjer behövs för hur metallsökning skall gå till inom uppdragsarkeologin. Detta av två skäl. Dels för att konkurrensen mellan olika aktörer skall kunna ske på lika villkor. Dels för att i arkeologisk forskning möjliggöra vetenskapligt relevanta jämförelser mellan olika metallavsökta platser.

Enligt vår mening bör varje uppdrag som rör en plats i en järnåldersbygd inledas med en översiktlig avsökning efter brons- och ädelmetaller för att få ett »varuprov» på vad platsen kan ge. Innan någon schaktning görs vid förundersökning skall hela området avsökas översiktligt enligt fasta riktlinjer vad gäller linjetäthet osv. De ytor som skall avbanas avsökes först systematiskt i skikt (antalet beroende på ploggångens djup). Metallsökaren skall sedan användas vid undersökningen av alla eventuella anläggningar. Framkommer ett relevant fyndmaterial under förundersökningen skall detta material ingå i formuleringen av villkoren för en eventuell slutundersökning.

Finns relevanta metallföremål bör slutundersökningens ytor banas av i omgångar med mellanliggande metallsökning. Alla anläggningar på platser från metallålder avsökes. Om en järnåldersbebyggelse har ett fyndmaterial som är kronologiskt rimligt välavgränsat bör även viss avsökning efter järnföremål genomföras. Metallföremålen representerar bara en del av de artefakter som kan förväntas på en järnåldersboplatz. För att finna ett urval av föremål som inte är av metall

(t.ex. glas, ben, keramik, sten) måste även viss volym ploglager sällas. Finns orörda kulturlager skall fynd handgrävas fram. Att plocka upp metallfynd ur kulturlager utan dokumentation av kontexten är legaliserad plundring.

Registrering

Registreringen av metallföremålen sker med enkel fotografering, skanning eller fotokopiering samt verbal beskrivning. En ändring i synen på dessa lösa fornlämningar medför också en ändring i hur fynden värderas både kvalitativt och kvantitativt. Vad betyder föremålen, vilka föremål har avsatts på en marknadsplats, ett slagfält, en vanlig gård etc.? För att sådana frågor skall kunna besvaras på ett adekvat sätt bör specialister på metallföremål delta i rapportarbetet och göra en kvalificerad föremålsklassifikation och datering. Sådan expertkompetens anlitas ju ofta redan i rapportarbete när det gäller keramik, flinta, djurben och växtmakrofossil.

Metallsökning har redan frambragt ett stort, delvis oväntat föremålsmaterial från järnåldern. Många av de spridningskartor som baserades på gamla museisamlingar stämmer inte längre. Den stora tillväxten av nya metallföremål gör det redan omöjligt att överblicka källmaterialet. Det är därför ett stort infrastrukturellt problem att det saknas ett nationellt register över metallsökarfynd. Alla föremål borde registreras i en nationell databas, med uppgifter om fyndplats, datering, m.m. Vem söker infrastrukturmedel till upprättandet och vem tar ansvar för driften?

Kasta eller spara?

Vid en arkeologisk undersökning avlägsnas och förstörs den fasta fornlämningen. Hittills har praxis däremot varit att föremålsfynd skall bevaras och konserveras. Ytterst speglar detta uppbyggandet av 1800-talets arkeologiska samlingar. Idag medför det problematiska kostnader för konservering och magasinering. Den stora tillväxten av metallföremål gör att detta synsätt måste diskuteras och revideras. Enligt vår mening är inte allt som hittas värt att bevara. Efter registreringen kan man därför kasta allt som det inte finns intresse av att konservera, eller magasinera mindre intressanta föremål utan konservering. Utan metallsökning skulle metallföre-

målen ändå försvinna från platsen och därmed sannolikt förstöras för alltid (Rundkvist 2008, s. 120). Skillnaden är att vetenskapen nu får möjlighet att beskriva och tolka de föremål som annars kommer att försvinna. Intresset för att bevara kan ha olika grund, t.ex. emotionella, vetenskapliga och/eller pedagogiska. Så frågan är var beslutskompetensen skall ligga. Givetvis inte hos uppdragsgivare eller uppdragstagare. Men var? Konserveringskostnaderna bör hur som helst täckas av statsanslag.

Slutsatser

- Utan metallsökning förstörs stora delar av järnålderns fornlämningar utan dokumentation.
- Utan metallsökning förblir vår kunskap om järnålderns bebyggelse mycket fragmentarisk.
- Utan metallsökning förblir den yngre järnåldern underrepresenterad.
- I åkermark finns idag kulturlager efter bebyggelse i matjorden, d.v.s. att föremålen finns i ploggången, endast undantagsvis i eventuella anläggningsrester under den.
- Metallföremål i ploglagret är inte lösfynd. De är inte kontextlösa. De är lösa fornlämningar som speglar rester av fasta fornlämningar under ploggången.
- Metallsökning måste ingå i hela den uppdragsarkeologiska processen, från utredning till slutundersökning.
- Metallsökning inom uppdragsarkeologin bör ske efter enhetliga riktlinjer, lika för alla.
- Metallföremål bör registreras i en nationell databas.
- Efter registrering kastas allt som ingen vill bevara.

Referenser

- Björhem, N.; Fabech, C. & Jönsson, L., 2012. *Stora Hammar. Arkeologisk slutundersökning 2009–2010*. Rapport. Malmö: Sydsvensk arkeologi.
- Henriksen, M.B. (red.), 2000. *Detektorfund – hvad skal vi med dem? Dokumentation og registrering af bopladser med detektorfund fra jernalder og middelalder*. Skrifter fra Odense bys museer 5.
- 2006. The metal detector – friend or foe. Aspects of metal detector archaeology in Denmark. Møller Hansen, K. & Buck Pedersen, K. (red.). *Across the western Baltic*. Sydsjællands museum. Vordingborg. S. 217–226.
- Jensen, S., 1987a. Gårde fra vikingetiden ved Gl. Hviding og Vilslev. *Mark og montre 1986–87*. Esbjerg. S. 5–26.
- 1987b. Pløjelagsarkæologi/Plough layer archaeology. *Arkeologiske udgravninger i Danmark 1986*. Köpenhamn. S. 9–19.
- Jeppesen, J., 2010. Smykker i stykker. *Skalk 2010:5*. Højbjerg. S. 11–15.
- Jørgensen, L., 2000. Storgården vid Tissø. Tolkning af aktivitetsområder og anlæg på grundlag af detektorfundene fra pløjelaget. I Henriksen 2000, s. 61–67.
- Paulsson, J. 1999. Metalldetektering och Uppåkra. Hårdh, B. (red.). *Fynden i centrum*. Uppåkrastudier 2. Lund. S. 41–58.
- Rundkvist, M., 2008. För en liberalisering av de svenska metallsökarreglerna. *Fornvännen 103*. S. 118–122.
- Svensson, H. & Söderberg, B., 2009. Dumpad kunskap? Om metallsökning och uppdragsarkeologins villkor. *Fornvännen 104*. S. 131–136.
- Watt, M., 2006. Detector sites and settlement archaeology on Bornholm. A survey of productive sites from the Iron Age and the Viking Age 1996–1999. *Journal of Danish Archaeology 14*. Odense. S. 139–167.

Charlotte Fabech

Bertil Helgesson

Sydsvensk arkeologi AB

SE-291 22 Kristianstad

Charlotte.Fabech@Sydsvenskarkeologi.se

Bertil.Helgesson@Sydsvenskarkeologi.se

Ulf Näsman

Linnéuniversitetet

SE-391 82 Kalmar

Ulf.Nasman@lnu.se